ТИМЧУК О.Т.
(*Дрогобицький держ. пед. ун-т ім. І. Франка*)

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ ГРИ СЛІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИЧНИЙ АСПЕКТ

Гра слів, яка ґрунтується на навмисному зіставленні мовних одиниць із подібним чи тотожним звучанням, але різним значенням чи вживанням, належить до досить поширених семантико-стилістичних явищ мови. Це явище включає в себе як родове ряд вужчих за функціональним діапазоном стилістичних засобів, серед яких найчастіше виступають різноманітні звукові повтори (у фонетиці) та каламбур – різновид гри слів, що полягає у створенні комічного (гумористичного або сатиричного) ефекту (серед одиниць тих мовних рівнів, що мають як план вираження, так і план змісту). У свою чергу, гра слів виступає як один із видових різновидів щодо ширшого поняття – мовної гри, під якою розуміють найрізноманітніші випадки експериментування з формальною стороною мовлення (від фонетичної деформації слова до мовних алогізмів і парадоксів). Більшість лінгвістів уважає стилістичні засоби створення комічного ефекту основним виявом мовної гри [див., наприклад: Колесниченко 1979; Овсянников 1981; Pocheptsov 1974]. Явище гри слів найповніше описане на матеріалах текстів художнього стилю, особливо поезії, меншою мірою – в мові гумористичних текстів та публіцистики; останнім часом це явище стало привертати увагу дослідників на матеріалі рекламних текстів. Предметом нашого дослідження є особливості структури та функціонування мовних одиниць з елементами гри слів, а об'єктом – масив висловлень з елементами гри слів в англійській мові, дібраних із текстів гумористичних жанрів (короткі гумористичні оповідання, анекдоти, загадки). Мета дослідження полягає в подальшому вивченні особливостей семантико-структурної організації конструкцій з елементами гри слів. Завдання, що випливають із поставленої мети: 1) дати характеристику розуміння явища гри слів і визначити його місце серед суміжних семантико-стилістичних явищ; 2) дати опис особливостей функціонування цього явища на лексичному рівні; 3) простежити функціонування явища гри слів у мові текстів малого жанру.

Традиційно явище гри слів, переважно ототожнюючись із каламбуром, описується на рівні лексико-семантичних категорій, зачіпаючи (у випадку міжчастиномовних омоформ) рівень морфології та (у випадку неоднослівних омофонів) рівень синтаксису. Найперше в ролі чинника каламбурних обігравань слів стали відзначати роль омонімів. Л.А. Булаховський з цього приводу зауважував: „Можлива неясність фразного змісту, залежна від властивих мові усталених у ній омонімів... може знайти своє спеціальне застосування у грі словами, дотепних навмисно організованих непорозуміннях, легке разплутання яких дає своєрідну насолоду. Багаті на омоніми мови, як-от англійська або з слов'янських чеська, становлять у цьому відношенні вдячніший за інші інструмент. Бувши серед інших важчими іноземцеві щодо ясності, вони прекрасне джерело мовного гумору..." [Булаховський 1975, с. 432–433].

Випадки використання омонімів належать до одного з найпоширеніших художніх засобів. Обігравання в одному контексті різних омонімічних значень є досить поширеним семантико-стилістичним явищем у мові гумористичних жанрів. Слід зазначити, що обігруватися можуть як власне лексичні, так і інші різновиди омонімів: омоформи, омофони, омографи. Наприклад:

"Why should a man never tell his secrets in a corn field?"

"Because it has so many ***ears****"* (English Humour 1964, с. 102), пор. *ear* „вухо" і *ear* „колос";

Diner: "Waiter!"
Waiter: "Yes, sir."
Diner: "What's this?"
Waiter: "It's ***bean*** *soup, sir."*
Diner: "No matter what it's ***been****. What is it now?"* (English Humour 1964, с. 98), пор. *bean* „біб, квасолина" і *been* – форма дієслова to be;

A gentleman was describing to Douglas Jerrold the story of his courtship and marriage – how his wife had been brought up in a convent, and was on the point of taking the veil, when his presence burst upon her enraptured sight, and she accepted him as her husband. Jerrold listened to the end of the story, and then quietly remarked: "Ah, she evidently thought you better than ***nun****"* (English Humour 1964, с. 110), пор. *nun* „монахиня" і *none* „ніхто";

A cynic was standing in front of an exhibition of local art talent labelled "Art ***objects****". "Well", he announced to the attendant in charge, "I should think Art should* ***object*** *and I can't say that I blame her!"* (English Humour 1964, с. 110), пор. *object* „предмет, об'єкт" і *to object* „мати щось проти, заперечувати, протестувати".

У контексті використання омонімії з метою створення формально-асоціативних аналогій привертають увагу приклади обігравання значень власних назв іменників (у конкретному випадку ще прізвища англійських письменників) та омофонічних їм вигуків:

First Student: "Great ***Scott****! I've forgotten who wrote 'Ivanhoe'!"*
Second Student: "I'll tell you if you tell me, who the ***dickens*** *wrote 'The Tale of Two Cities'!"* (English Humour 1964, с. 114), пор. *Great Scott!* – вигук, що позначає подив, невдоволення; *dickens* „чорт" (розм.).

У гумористичних текстах зустрічаються випадки заміни компонента фразеологічно зв'язаного словосполучення на омонімічний, наприклад:

When a woman complained to her butcher that his sausages tasted like ***meat*** *at one end, but like bread crumbs at the other, he replied: "Madam, in times like these no butcher can make both ends* ***meet****"* (English Humour 1964, с. 109).

У вищенаведеному прикладі завдяки заміні лексеми *meet* на її омофон *meat* „м'ясо" фразеологізм *to make both ends meet* „зводити кінці з кінцями" втрачає своє фразеологічно зв'язане значення і сприймається реципієнтом буквально, у значенні „зробити обидва кінці з м'яса". Шляхом такого переосмислення зв'язаного значення синтагми як синтаксично вільного сполучення відбувається не пряме, не буквальне повернення до рівня її вихідної семантики, а робиться тільки натяк на таке повернення, дається лише вказівка на загальну тематичну сферу вживання одного з її членів у прямому значенні. Щодо семантичних відношень між фразеологізованим і однозвучним синтаксичним (вільним) сполученням слів, то їх звичайно розглядають як омонімічні (наприклад: „Омонімія спостерігається і в тому випадку, коли фразеологічний зворот збігається за формою з вільною синтагмою" [Балли 1955, с. 191]), як міжрівневу омонімію [Ройзензон, Емірова 1970, с. 286]. Як пише В.П. Ковальов, „це зведення в контексті фразеологізму і однакового за своїм складом вільного сполучення слів, внаслідок чого виникає зіткнення двох мовних рівнів – фразеологічного і лексичного" [Ковальов 1992, с. 64].

Лексична багатозначність слова як основа для творення словесної гри менше привертає до себе увагу, проте роль полісемії у цій ділянці семантико-стилістичних засобів мови значно потужніша, ніж роль омонімії, оскільки слів-омонімів у мові набагато менше, ніж значень полісемічних слів. Саме при обіграванні значень полісемічного слова найповніше реалізуються два позиційні вияви гри слів – одночасна реалізація в контексті двох значень одного слова і перехід від одного значення слова до іншого в рамках невеликого контексту (дисемія і транссемія).

Наприклад, зіткнення в контексті двох значень заперечної форми модального дієслова *can – can't* „фізична неможливість, неспроможність щось зробити" і can't „заборона щось робити":

*Professor: "You **can't** sleep in my class."*

Student: "If you did't talk so loud I could" (English Humour 1964, с. 10).

Наведемо ще приклади використання полісемії в коротких оповіданнях і анекдотах, присвячених відомим особистостям:

*„Excuse me", said the detective as he presented himself at the door of the music academy, "but I hope you'll give me what information you have, and not make any fuss." "What do you mean?" was the indignant inquiry. "Why, you see, we got a tip from the house next door that somebody was **murdering** Wagner, and the chief sent me down here to work on the case.";*

*One of the Kembles made his first appearance on the stage as an opera singer. His voice was, however, so bad, that at a rehearsal the conductor of the orchestra called out: "Mr. Kemble! Mr. Kemble! You are **murdering** the music!"*

"My dear sir," was the quiet rejoinder, "it is better to murder it outright, than to keep on beating it as you do" (English Humour 1964, с. 109), пор. два значення дієслова *to murder* „вбивати" і „псувати поганим виконанням".

Ще частіше використовуються як засіб словесної гри пароніми (якщо розуміти під паронімами не лише однокореневі слова з подібністю в морфемному і, відповідно, у звуковому складі, а взагалі співзвучні слова). Використання паронімії, на відміну від використання омонімії, дозволяє авторові залучати з метою створення словесної гри одиниці, що мають приблизно однакове звучання. Саме останнє, а не точний звуковий збіг (як у випадку омонімії), відкриває більші можливості для потрібних семантичних обігравань, наприклад:

*Gibbon, the historian, was one day attending the trial of Warren Hastings in Westminister Hall, and Sheridan, having perceived him there, took occasion to mention "the luminous author of 'The Decline and Fall of the Roman Empire'". After he had finished one of his friends reproached him with flattering Gibbon. "Why, what did I say of him?" asked Sheridan. "You called him the luminous author." "**Luminous**? Oh, I meant **voluminous**!"* (English Humour 1964, с. 85), пор. *luminous* „видатний" і *voluminous* „плідний (про письменника)".

Явище стилістичного використання паронімів називається парономазія, або паронімічна атракція. Семантичний механізм паронімічної атракції дослідники визначають таким чином: „У паронімічній парадигмі ми розрізняємо слово-тему – двосторонню одиницю, яка має звукові та смислові конотації і викликає їх своєю появою у тексті, і слова-мотиви, що заповнюють ці конотативні валентності. Структурний елемент, який, не зв'язуючи воєдино семантичний зміст і евфонію, об'єднує пароніми, може бути визначений як квазиморфема. Подібно до того як одна квазиморфема може являти собою в'язку відповідностей, її смисловий зміст визначається набором семантичних ознак, які відповідають кожній конкретній її реалізації у слові, представленій тим чи іншим квазіморфом" [Северская 1990, с. 32–39].

Оскільки, як уже зазначалося вище, з метою створення каламбуру використовується розмаїте коло слів із приблизно однаковим звучанням, у паронімічний ланцюжок обіграваних слів можуть утягуватися не тільки дві одиниці, як це звичайно буває при полісемії та омонімії, але й більше; пор., наприклад, парономастичне зближення неспіввідносних за семантикою, але подібних за фонетичним складом одиниць *soul – Pole – solo – polo*:

Paderevski, the famous pianist, once praised a young society man who was distinguished as a polo player for his clever playing. The young man said it was different,

indeed, from Paderevski's performance! "Oh", answered Paderevski, "the difference between us is perfectly clear. You are a dear ***soul*** *who plays* ***polo****, while I am a poor* ***Pole*** *who plays* ***solo****"* (English Humour 1964, с. 89).

У наступному прикладі комічний ефект досягається завдяки створенню паронімічного ланцюжка *classes – lasses – asses* шляхом відсікання в іменниках початкового приголосного:

In one of college classes the professor was unable to stay for the class, so he placed a sign on the door which read as follows: "Professor Blank will be unable to meet his classes today." Some college lad, seeng his chance to display his sence of humour after reading the notice, walked up and erased the "c" in the word "classes". The professor noticing the laughter wheeled around, walked back, looked at the student, then at the sign with the "c" erased – calmly walked up and erased the "l" in "lasses", looked at the flabbergasted student and proceeded on his way (English Humour 1964, с. 12), пор. *class* „урок", *lass* „дівчина", *ass* „віслюк".

На сприйнятті значення слова тільки через його форму ґрунтується явище „народної етимології", коли на основі випадкової формальної подібності мовних одиниць їм приписується тотожність семантична. Але якщо, за визначенням Ж. Вандрієса, „за своєю сутністю каламбур не є природним явищем; це – особливе мистецтво, що потребує спеціальної уваги, як і будь-яке мистецтво" [Вандриес 1937, с. 169–170], то „народна етимологія" виростає зі спонтанного, не усвідомлюваного самим мовцем співвіднесення більш знайомої форми з менш знайомим змістом. У гумористичних текстах досить поширеним є стилістичний прийом, коли певний випадок хибного осмислення слова використовується як гра слів, наприклад:

Of what trade are all the presidents of the United States? – ***Cabinet-makers*** (English Humour 1964, с. 101), пор. *cabinet* „кабінет (міністрів)", *cabinet-maker* „столяр".

Як бачимо, у випадках гри слів „розкриття" етимологічної форми слова робиться навмисно на основі звукової подібності мовних одиниць. Завдяки такій „етимологізації" між різними за значенням словами встановлюються семантичні паралелі, чим і досягається заданий гумористичний ефект.

Отже, на лексико-семантичному рівні – як обігравання слів-омонімів, значень полісемічного слова й особливо слів паронімів – гра слів має найрізноманітніші форми вияву і належить до досить поширених семантико-стилістичних явищ мови. Крім того, за ознакою наявності або відсутності стилістичної заданості гра слів – як спеціально побудований мовний засіб – протиставляється явищу „народної етимології, що має не усвідомлюваний самим мовцем, спонтанний характер, але в ряді випадків може використовуватися навмисно для встановлення між семантично неспіввідносними словами зв'язків семантичної спорідненості.

Література

Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка: Пер. с франц. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с. *Булаховський Л.А.* Виникнення і розвиток літературних мов // Булаховський Л.А. Вибрані праці: В п'яти томах. – К.: Наук. думка. – Т. 1, 1975. – С. 321 – 470. *Вандриес Ж.* Язык: Пер. с франц. – М.: Соцэкгиз, 1937. – 410 с. *Ковальов В.П.* Виражальні засоби українського художнього мовлення. – Херсон, 1992. – 125 с. *Колесниченко С.А.* Условия реализации стилистического приема „игры слов" в английском языке: Дисс. … канд. филол. наук. – Л., 1979. – 190 с. *Овсянников В.В.* Языковые средства выражения комического в англоязычной прозе. Дисс. ... канд. филол. Наук. – Л., 1981. – 161 с. *Ройзензон Л.И., Эмирова А.М.* Фразеологическая и лексическая омонимия // Труды Самарканд. гос. ун-та им. А. Навои. Новая серия, вып. 178: Вопросы фразеологии. – 1970. – С. 286–294. *Северская О.И.* К описанию семантики паронимической аттракции // Вопросы языкознания. – 1990. – № 3. – С. 32–39. English Humour. M: International Relations Publishing House, 1964. – 144 с. *Pocheptsov G.G.* Language and Humour. – Kiev, 1974. – 318 p.